

Betekintés a Túrkevei Református Egyházközség sorskérdéseibe a földindulás időszakában (1944–1953)

Sulák Péter Sándor

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Történelemtudományi Doktori Iskola — doktorjelölt*

Bevezetés

A Magyarországi Református Egyház történetének számos monografikus feldolgozása született az elmúlt három és fél évtized alatt. A hazai egyháztörténeti szakirodalom javarészt a fokozatosan megszilárduló kommunista pártállam egyházpolitikai irányvonalának kialakítását és az egyházügyi szakigazgatás gyakorlati érvényesítését,¹ ezek egyházi recepcióit, az „őrségváltás” nyomán bekövetkezett paradigmaváltásra az egyházi vezetés részéről adott teológiai reflexiókat² tette kutatása tárgyává. Ugyanakkor a 20. század struktúráváltoztató társadalmi hatásainak lokális egyházközségi vizsgálatai még viszonylag új területnek mondhatók.³ Ismeretes, hogy az „őrségváltás” a református egyházvezetésben zajlott le a leghamarabb. Ezen belül a belső egyházi nyilvánosság átalakításának szintjei közül — a vezetőtestületek és a közvetítő egyházi sajtó mellett — különösen fontosnak tartom a lokális közösségek színtereit. A korabeli egyház- és társadalomtörténeti narratívák finomhangolásának kulcsa hipotézisem szerint a gyülekezettörténeti kutatásokban rejlik.⁴ Kulcskérdés, hogy az egyházvezetés átalakulásával párhuzamosan gyülekezeti szinten mennyiben mutatható ki az új hatalmi rendszerhez való adaptáció.

A fenti folyamatokkal párhuzamosan zajlottak a 20. század derekának legnagyobb társadalomtörténeti jelentőségű folyamatai: az erőltetett iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása, mely során a Szolnok megyei Túrkeve — mint a Nagykunság egyik régi mezővárosa — lett az ország első „termelőszövetkezeti városa” 1951. február 18-án.⁵ A fenti tényezőket figyelembe véve, úgy vélem, hogy az itteni gyülekezet mikrotörténeti vizsgálata ideális lehetőséget

¹ A teljesség igénye nélkül: TIBORI 1995; GOMBOS 1992; PAP 1992.

² KÓNYA 1988; BOGÁRDI 1995; COLIJN 1992, újonnan NAGY 2017: 425–476.

³ Ezen belül is kiemelkedőek a 2019 óta évente megjelenő Hagyomány Identitás Történelem-kötetek tanulmányai, többek között ERDŐS 2019: 221–238; RIGÓ 2019: 295–312; RIGÓ 2020: 165–198; FALUSI 2020: 213–238; SZABÓ 2020: 259–276.

⁴ Ezt a megközelítést már csak a Magyarországi Református Egyház teológiai önértelmezése miatt sem lehet partikuláris nézőpontnak tekinteni: eszerint ugyanis Krisztus teste, a létező egyház azon részeiből épül fel (1Kor 12,27), vagyis a vidéki egyházközségekből — melyek gerincét az addig javarészt birtokos, hívó parasztság alkotta. LADÁNYI 1999: 135.

⁵ URBÁN 2002: 71–77.

kínál a társadalmi átalakulások egyházközségekre gyakorolt hatásainak feltérképezésére. Az egyes vizsgálati szintek esetében csupán érintőleges betekintést nyújtok, kijelölve a gyülekezettörténeten belüli tematikai megközelítésmódokat. A vizsgálat időhatárait a háború végnapjai, illetve az azt követő „újrakezdés” és a város életében döntő szerepet játszó téveszesítés első hullámának lezárulása között vonom meg.⁶

Ennek a vizsgálatnak három szintjét különböztetem meg. Az első a *hitéleti-missziói* szint. Ezen a szinten rövid betekintés erejéig vázolom, hogy a háború és az azt követő helyzet hogyan befolyásolta a missziós munkát, felvetve azt a kérdést, hogy a kiépülő diktatúra és a „keskeny út teológiájának” adaptációs kényszere hogyan befolyásolta a gyülekezet missziói tevékenységét. A forrásbázist tekintve a presbiteri jegyzőkönyveken, valamint a missziói bizottság jegyzőkönyvein túl a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárban található egyházlátogatási jegyzőkönyvek hitéleti kimutatásai tekinthetők irányadónak. A második a *gazdasági* szint. A legfontosabb kérdés annak bemutatása, vajon a presbitériumnak milyen lehetőségei voltak az egyház anyagi tévesztésének ellensúlyozására. A háborús pusztítások, az ennek nyomán jelentkező infláció, az egyházi adó megszűnése, az irreális adóterhek, a kulákküldözések és az első téveszesítési hullám közepette hogyan tudták életben tartani az egyházközségeket? A válasszokhoz elsősorban a presbitérium gazdasági bizottságának jegyzőkönyveihez, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek gazdasági kimutatásaihoz, valamint a városi földigénylő bizottság és a Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának irataihoz érdemes fordulni. Végül a harmadik szint a *szociológiai-tapasztalattörténeti*. Ezen a szinten a fenti időszak keretein belül a testület társadalmi összetételének változásait vázolom nagy vonalakban. Ezen belül a legfőbb kérdés, hogy az egyházközségi képviselő-testületen belül ténylegesen mekkora száma s főként milyen befolyása volt a kuláknak bélyegzett módos nagygazdáknak.⁷ Hogyan igyekezett a hatalom — vagy éppen az egyházi vezetés — kihasználni a gyülekezeten belüli konfliktusokat? Ezen a területen a már említett forrásokon túl a „kulákklisták”, a választói névjegyzékek és a még élő szemtanúkkal készített interjúk, valamint a helytörténeti krónikák és kismonográfiák szolgálhatnak kútfőül. A tanulmány legfontosabb célkitűzése, hogy a Túrkevei Református Egyházközség lényeges gyülekezettörténeti aspektusain keresztül kitapinthatóvá váljanak a Rákosi-korszak egyház- és társadalompolitikájának összefonódásai, kijelölve a további lokális egyházi társadalomtörténet-kutatások releváns dimenzióit.

A vizsgált történeti tér kontextusai

Túrkeve városa a Nagykunságban, Szolnok megye délkeleti részén található, a megyeszékhelytől 50 km-re fekszik, területe 31 781 kataszteri hold (kh). Az 1745-ös redempció következtében nagybirtokokról alig beszélhetünk.⁸ 1945-ben 782 igénylőnek osztottak földet; 36 birtokot 4930 kh nagyságban elkoboztak, és kimértek 11 darab 100-200 kh közötti birtokot, melyek

⁶ A koncepció szempontjából irányadónak tekintem Lányi Gábor módszertani tanulmányát: LÁNYI 2019: 432–446.

⁷ A rezsim hivatalos irányvonala és a lokális pártbizottságok egyéni „kulákdefiníciói” közötti különbségekről lásd: BOLGÁR 2008: 50–93.

⁸ SCHEFTSIK 1935: 369–370. Birtoknagyság szerinti megoszlás: 0-1 kh birtokosok száma 280, 1-5 kh birtokosok száma 890, 5-10 kh birtokosok száma 789, 10-25 kh birtokosok száma 510, 25 feletti kh birtokosok száma 216.

1497 kh-t tettek ki. 1948. március 31-éig összesen 6645 kh ingatlant osztottak ki 816 igénylő között, de ezzel koránt sem oldották meg a földkérdés problémáját. Végül 1951-re 20 965 kh mezőgazdaságilag megművelhető összterületen 5 termelőszövetkezeti csoport osztozott.⁹ 1949-ben, a 13 301 fős összlakosság alapján, az aktív keresők 48,5%-a (6450 fő) a mezőgazdaságban, 21,3%-a (2833 fő) az ipari szektorban és a bányászatban dolgozott.¹⁰ Ami a város felekezeti megoszlását illeti: az összlakosság 85,7%-a református (11 403 fő), 12,5%-a római katolikus (1667 fő), 0,5%-a evangélikus volt.¹¹

Hitéleti-missziói szint

A szolgáló egyház „keskeny útjának” koncepciója — keletkezésének időszakában — kevésbé adaptálódott a helyi gyülekezet képviselő-testületén belül. A Zsinat 1947. május 7–8-i ülését követően kiadott 388/1947. sz. *Az egyháztagság reformja* című körlevelet megtárgyaló presbitériumi határozat így fogalmazott:

„a presbitérium az egyház szociális hitvallását külön a törvénykönyvbe iktatni nem tartja szükségesnek, mert ezzel azt ismerné el az egyház, hogy szociális tartalmát eddig nem ismerte vagy pedig nem is volt az meg, holott ez az egyház fogalmában, tartalmában és Krisztus tanításában benne van, és a jól végzett missziói munkában teljeseedik ki. [...] Az egyház és állam közötti viszonyban presbitériumunk nem tartja sürgősnek az egyház és állam elválasztásának kérdését kiélezni. Igaz ugyan hogy az egyház amelyet az állam tart el az állam szolgálja, de nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy az egyház hívei az állam polgárai is és mert az állam polgárai, az egyház támogatását is kísérik adó fillérekkel. Nem kétségtelen azt sem, hogy egy erőszakos elválasztás esetén az egyház tovább fog élni, de ezt a felelősséget hordozó presbitérium ki nem mondhatja, mert ebben az új formában való életnek hosszú nevelésre van még szüksége.”¹²

A háborút követő időszak a gyülekezeti missziós munka folyamatosságáról árulkodik. Az istentiszteletek rendszerezések voltak: a templomlátogatottság 1945-ben 4150 fő körül mozgott, 1946-ra mindössze 20 fős csökkenés mutatkozott. Ennek ellenére viszonylag kevés — 1943 fő — volt az úrvacsorával élők száma, ami a háború pusztításai miatt megfogyatkozott lakosság-számmal magyarázható.¹³ Míg az egyházközség első parochiális körében Czirják Géza¹⁴ he-

⁹ CSEH—SZABÓ 1989: 793.

¹⁰ CSEH—SZABÓ 1989: 793.

¹¹ Népszámlálás 1949: 92. Továbbá 54 fő izraelita, 30 fő görögkatolikus, 17 fő baptista, 14 fő görögkeleti és egy fő unitárius.

¹² Presbiteri jgyzkv., 1947. július 13.

¹³ Egyházlátogatási jgyzkv. 116/1946., 1946. július 31. (437 gyermek konfirmált).

¹⁴ Czirják Géza (1890–1964) Kunhegyesen született, a mezőtúri református főgimnáziumban érettségizett, a teológiát Debrecenben végezte 1913-ban. Szolgálati: bejegyzett segédlelkész Debrecenben 1913. október 1-jétől, aktív segédlelkész a túrkevei gyülekezetben december 14-étől. 1914. április 1-jétől Mezőtúrra helyezték, de április 8-ától ismét a túrkevei gyülekezetben teljesített szolgálatot. Kisújszálláson 1921. február 24-étől szolgált, mellette helyettes lelkész Törökszentmiklóson május 9-étől, rendes lelkész pedig október 2-ától volt, ismét a túrkevei gyülekezetben 1953. december 1-jei nyugdíjba vonulásáig. Az esperes kérésére megbízott lelkészként tovább szolgált utódja beiktatásáig, 1954. augusztus 29-éig. A nagykunsági egyházmegyében

tente háromszor rendszeres házi istentiszteleteket és kórházi lelki szolgálatot végzett, addig a második lelkészállást betöltő Tóth Lajos¹⁵ tartotta a nők és az ifjak részére a bibliaórákat, és a helyi KIE¹⁶ vezetőjeként kulturális programokat is szervezett. Emellett a tanyai lelkész, Börzsönyi József végezte a külterületi missziós munkát és a hadifoglyok hozzátartozóinak lelki gondozását.¹⁷ Az 1946-os állapothoz képest az 1952/53-as évben, másfél évvel a város „szövetkezetesítése” után, éves szinten 2500 fős templomlátogatási statisztikát látunk — úrvacsorával élők száma 1243 főre csökkent, viszont annak ellenére, hogy ekkorra már teljesen megszűnt az iskolai hitoktatás, meglepő módon még mindig 109 gyermek konfirmált.¹⁸ Mivel a téészesítés nyomán a külterületekről tömegesen költöztek a városba, a tanyalelkészi állást meg kellett szüntetni. A diakóniai szeretetszolgálat is megszűnt, mert a tanácselnök kitiltotta az egyházat a szociális otthonokból.¹⁹ Az új helyzethez alkalmazkodva Pap Béla karcagi lelképásztor egyházlátogatása során a missziói munka rejtett lehetőségeit kínálta a gyülekezet számára: egyrészt a családi istentiszteletek tartását, amelyeken részt kellett venniük az iskolai hitoktatástól elmaradt gyermekeknek is; másrészt a téeszekbe lépett férfiak számára az esti bibliaórák látogatását ajánlotta, melyek „drága erőforrások a zaklatott emberi lelkek számára és különösen a presbiterek számára nélkülözhetetlenek.” A megváltozott társadalmi miliőre való tekintettel Pap Béla kulcsfontosságúnak tartotta, hogy a kollektíván belül a munkaszünetek alkalmával végezzék a belépett gyülekezeti tagok részére az aktuális igemagyarázatokat.²⁰

Gazdasági szint

Az egyházközség a frontátvonulást a szomszédos városokhoz képest súlyosabb anyagi károk nélkül vészelte át, annak ellenére, hogy 1944. október 10-én a templomtető gránátalálat miatt négy helyen beszakadt, emellett a bevonuló szovjet és román csapatok eltűzelték a parókia kerítését.²¹ A presbitérium gazdasági bizottsága a károkat 65 000 pengőre tette, ám ez az összeg nem tartalmazta az egyház tulajdonában lévő egyéb házingatlanokat ért károkat.²²

több tisztséget is viselt: számvevő 1923-tól, pénztáros 1931-től, tanácsbíró 1933-tól, emellett az 1920–1930-as években közéleti megbízatásokat is vállalt. Örvös é. n.: 197.

¹⁵ Tóth Lajos (1887–1955) Tiszadobon született, a Hajdúböszörményi Református Főgimnáziumban érettségizett. A teológiát 1906–1910 között végezte Debrecenben, ahol 1916. június 14-én szentelték lelkésszé. Szolgálati: exmisszus Tiszadobon 1910. január 15-étől, segédlelkész Túrkevén 1910. szeptember 22-étől, Püspökladányon 1913. december 15-étől, helyettes lelkész Karánsebesen 1914. október 1-jétől, Szentesen 1915. április 7-étől, rendes lelkész ismét Karánsebesen 1915. május 16-ától, majd a túrkevei gyülekezetben 1926. január 17-étől 1953. december 1-jei nyugdíjba vonulásáig. Megbízott lelképásztorként tovább szolgált utódjának beiktatásáig, 1954. augusztus 19-éig. Több közéleti megbízatása mellett a Nagykunsági Egyházmegyében a közvetkező tisztségeket töltötte be: közigazgatási és nyugdíjügyi pénztáros 1926-tól, tanácsbíró 1935-től. Emellett egyházi beszédek és szertartási igehirdetéseket is publikált. Örvös é. n.: 197–198.

¹⁶ Keresztyén Ifjúsági Egyesület.

¹⁷ Missziói biz. jgyzkv., 1946. szeptember 4.

¹⁸ Presbiteri jgyzkv., 1948. szeptember 8.

¹⁹ Egyházlátogatási jgyzkv. 9216/1953., 1953. szeptember 20.

²⁰ Presbiteri jgyzkv., 1951. október 7.

²¹ SZABADI 2016: 125. A templomtető teljes kicserélésének problémáját csak 1954-re, a villanyosítással egybekötött teljes renoválást pedig 1958-ra sikerült az egyházközségnek kigazdálkodnia, illetve a felújításokhoz szükséges hatósági engedélyeket beszereznie.

²² Gazdasági biz. jgyzkv., 1945. február 11.

A földelkobzások és földosztások már a frontátvonulással egy időben megkezdődtek. Annak ellenére, hogy a református egyházközség javadalmi földjeit „háborús szerzeményként” megváltás nélkül elkobozta a városi földigénylő bizottság, a túrkevei egyházközség még viszonylag szerencsésnek számított.²³ A presbitérium föllegezése nyomán ugyanis az elkobzási határozatot módosították, és a javadalmi földeket megváltás alá eső területként határozták meg.²⁴ Az egyházközség — az állam számára felajánlott földingatlanainak tanúsága szerint — végül az 1950-es évek elejéig képes volt megőrizni javadalmi földjeit,²⁵ még úgy is, hogy azok megműveltetésére és értékesítésére alig talált haszonbérletet. Az egyházi földek ugyanakkor mégsem maradtak teljesen érintetlenek. Hiába igényelt ugyanis az iskolaszék közérdekű juttatás címén a református elemi népiskola részére gyakorlóterületet,²⁶ a vonatkozó rendelet szerint a népiskolai tanítók nem minősülnek igényjogosultnak, csak házhelyet kaphattak. Az iskolaszék új földigénylés helyett ezért a református népiskola volt gyakorlóterületét iparkodott visszaigényelni a református iskolai tanulók gyakorlati oktatására. A területet azonban a helyi földigénylő bizottság már tavasszal kiosztotta a helyi igénylők között. A földosztások kaotikus kivitelezésére utal ugyanakkor, hogy a jelzett területeket egyetlen összeírási íven sem találni.²⁷

Az iskolaszék és a presbitérium anyagi nehézségeit fokozta, hogy a Vallás- és Köznevelésiügyi Minisztérium rendelete²⁸ értelmében a hatosztályos elemi népiskolákat nyolcosztályos iskolává kellett alakítani. A megnövekedett feladatok ellátására a meglévő 15 fős tantestület mellé ráadásul állami tanerő beállítása is szükségessé vált. A mindezekhez szükséges anyagi alap megteremtését a presbitérium a városi református tanulók segélyezésére hivatott alapítványok birtokainak jövedelmére támaszkodva kívánta biztosítani. Miután a kulturális célvagyonokat felülvizsgáló tárcaközi bizottság nem állapította meg ezek közérdekű célvagyonjellegét, a presbitérium arra hivatkozva fellebbezett a határozattal szemben, hogy az alapítványi földek haszonélvezői nyugatra távoztak a háború alatt, következésképpen az alapítvány átengedhető másodrendű rendeltetésére, tehát közérdekű volta megállapítható.²⁹ Az iskola sorsát végül — a többi egyházi iskolához hasonlóan — az 1948. évi XXXIII. törvény pecsételte meg. A „nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában” hozott jogszabály értelmében az állam birtokába került minden iskolához tartozó ingó és ingatlan vagyon, de az alkalmazottak magántulajdona és a tanítói földek is.³⁰ A döntés tudomásulvételéről tanúskodó sorokat olvasva valószínűsíthető, hogy az egyházközség iskolái elvesztését a háborúnál is nagyobb veszteségként élte meg.³¹

²³ Egyházlátogatási jgyzkv. 116/1946., 1946. július 31.

²⁴ Földhivatali ir. (1948). 99 kh 490 n.öl szántó, 76 kh legelő, 8 kh 205 n.öl terméketlen terület — összesen 183 kh 695 n.öl ingatlan.

²⁵ SZMT Mez.gazd. Oszt. ir. 42157/1950., 1950. január 31.

²⁶ 600/1945. M. E. sz. rendelet A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról, a 17. §. alapján, lásd https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=92&layout=s (letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

²⁷ Túrkevei földig. biz. ir. 301/1945., 1945. szeptember 28.

²⁸ 6650/1945. M. E. sz. rendelet az általános iskola szervezése tárgyában, lásd https://jogkodox.hu/jsz/1945_6650_me_rendelet_3101079 (letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

²⁹ Gazdasági biz. jgyzkv., 1947. július 13.

³⁰ KÖBEL 2005: 53

³¹ Presbiteri jgyzkv., 1948. június 25. „Midőn a nagy fontosságú, történelmi jelentőségű tény tudomásul veszi, presbitérium mély megilletődéssel emlékezik meg a 400 év alatt a nemzeti érzés, hűség és a tiszta erkölcs új

A fentiekén túl a háborút követően általánossá vált infláció jelentett komoly gazdasági csapást a presbitérium egzisztenciális helyzetére. Az infláció negatív hatással volt a megmaradt egyházközségi földeket művelő haszonbérlok törlesztési lehetőségeire, akik amúgy is sorra mondták fel bérleteiket, mert a rekvirálások során elvesztették igavonó jószágaikat és szerszámaikat.³² Ilyen körülmények között Ábrahám Sándor főgondnok — az egyházmegyei és egyházkerületi anyagi károk miatt — a gyülekezet jobb anyagi viszonyok között élő tagjaitól felvett kamatmentes kölcsönt javasolt, a presbitérium pedig egyévi adónak megfelelő egyszeri rendkívüli adó kivetése mellett döntött.³³ A drasztikus pénzromlásra tekintettel a presbitérium az 1946-os egyházi és iskolai adókat búzában állapította meg úgy, hogy a százalékos adót az 1944-es adóalapnak megfelelő 20%-ban, a személyi adót viszont 15 kilogramm búzában állapította meg. A százalékos adónál 20%-os búza árat számítva az 1944-es évre kivetett egyházi adó minden pengője után egy kilogramm hús volt fizetendő.³⁴ Amikor az egyház tulajdonát képező Mária-dűlőbeli, összesen 22 kh 1071 négyszögöl szántó haszonbérbe adásával kapcsolatban 1946-ban megtartott árverezésre csupán egy ember jelentkezett, aki a haszonbérbe adandó három különálló birtokrészért összesen évi 45 mázsa terményt — felerészben búzát, felerészben árpát — ajánlott fel, majd az ajánlatába foglalt évi haszonbért utólagosan 50 métermázsára emelte, a presbitérium elfogadta az ajánlatot. Az akkori viszonyok között újabb árverezés tartása eredménytelennek látszott, így az ingatlant a megegyezett áron a következő hat évre bérbe adták. A presbitérium az alábbiak szerint mozgósította a gyülekezet tagjait:

„Mi az arányos teherviselés alapján állva, felosztottuk a szükségletet az eddigi adó szerint mindenkire, ha neki megküldött értesítés felső szelvényén feltüntetett búzamennyiség esik, ami helyett a kormány által megállapított mennyiségben más termény is fizethető (1 kg búza, 1 kg 20 dkg árpa vagy 2 kg csöves tengeri). Kérünk minden egyháztagot, hogy ebbéli kötelezettségének minél előbb tegyen eleget, mert egyházközségünk a lét és nemlét kérdése előtt áll. Akinek ingatlanát a földreform kapcsán igénybe vették az a szükséges helyesbítés végett 15 napon belül jelentkezzen a kurátori hivatalban.”³⁵

Az erőfeszítések ellenére az egyházközség bevételei nem fedezték a legszükségesebb mindennapi kiadásokat sem. A közös kezelésben lévő adót sem tudták kivetni, mert a városi adóhiva-

erős bástyájának bizonyult református iskolákról, egyházunk drága veteményes kertjeiről, melyeknek oly nagy része van a magyarságnak s református egyházunknak az évszázados, sokszor vérzivataros küzdelmek között töretlen megmaradásában.”

³² Presbiteri jgyzkv., 1945. április 22. Így az egyház póhamarai 1 kh 772 négyszögöl (n.öl) és a móríci 1 kh 1880 n.öl szántóit nem tudta megműveltetni, de még az előző gazdasági évre vonatkozó bérleti díjakat sem sikerült a bérlok többségével megfizettetni. A szelesháti 1 kh 404 n.öl szántó évi haszonbére 550 kg búza volt — azonban a visszavonuló német csapatok a haszonbérloktól mindent elvittek. A Hajdú Lajos Családi Sírboltalap tulajdonát képező 16 kh szántó haszonbérloje a gazdasági év második felére esedékessé vált 22 mázsa búza haszonbér elengedését kérte, mert a háborús körülmények miatt dolgozni nem tudott, ráadásul a városi föld-igénylő bizottság is felvette az ingatlant a kiosztási ívekre — tartozását a presbitérium el is engedte. Az egyház tulajdonában lévő üzlethelyiségek 1944-es érték szerint negyedévi 20 pengőben megállapított bérleti díja ekkorra már 210 pengőt ért, ráadásul a legtöbb bérlo arról panaszkodott, hogy a szovjet katonák kifosztották az üzleteket.

³³ Presbiteri jgyzkv., 1945. július 8.

³⁴ Presbiteri jgyzkv., 1945. november 18.

³⁵ Presbiteri jgyzkv., 1946. július 14. Az 1950-es tagosítások — és a Vörös Csillag-téesz „felfejlesztése” — nyomán azonban ezt a területet is kisajátították. URBÁN 2002: 74.

tal nem készült el időben az 1946. évi adó kivetésével, amely az egyházi adó alapját képezte.³⁶ A közösen kezelt adókból így semmi bevétele nem lett az egyháznak, ráadásul az ettől független kevés juttatás kifizetését is letiltotta a Pénzügyi Igazgatóság az egyházi közadótartozásra hivatkozva. Emellett a földek haszonbérlei közül éppen a nagyobb haszonbér fizetésére kötelezettek maradtak hátralékban, így egyedül a megemelt stóladíjakból és a kiadott üzlethelyiségek forgalmából volt bevétele az egyháznak. Ezzel szemben ott voltak a hátralékba került közadótartozások, melyek miatt a városi hatóságok akkorra már napi szinten zaklatták a lelkesi elnököt és a főgondnokot. A gyülekezet Nőegylete ezért házi szeretetvendégségek címén agapéval egybekötött kulturális műsorokat szervezett. Ezzel párhuzamosan a presbitérium az 1946. évi egyházi adó költségvetéséhez szükséges adóalap kiszabását sürgette a városi adóhivatalnál.³⁷ Egy évvel később az államosítás miatt az iskolákkal járó kiadások megszűntek, ezért az így felszabaduló 12 000 Ft-ot forgótőkének használták. Az infláció következtében elértéktelenedett alapokba és alapítványokba nem lehettek új életet — még azokat is hagyták, melyeknek állandó bevételi forrásai voltak. Ehelyett ezek összegét innentől kezdve rendszeresen beutalták a közpénzalapba, és jövedelmeiket időről időre a közszükségletek fedezésére fordították.³⁸

Az egyházi iskolák államosítása után a gyülekezet tagjai „gazdasági harapófogóba kerültek.” Nem pusztán az egyre növekvő állami adóterhek, beszolgáltatások és mezőgazdaságfejlesztési járulékok nyomasztották őket, de rengeteg hátralékuk halmozódott fel a lelkesekkel szemben is. A Czirják Géza lelkesi javadalmát képező 42 kh 1049 n.öl szántóföldből 25 kataszteri holdat, a Tóth Lajos javadalmazására szolgáló 40 kh-ból 14-et, továbbá az egyház céljait szolgáló, a fehértói határreszen fekvő 33 kh 625 n.öl szántóföldeket teljes egészében igénybe vette a város — és ezek haszonbérleje a városi Földművelésszövetkezet lett.³⁹ A kilátástalan pénzügyi helyzetben végül az egyházi javadalmi földeket felajánlották állami megvételre: 1950-ben 167 kh 737 n.öl földet 3329.41. aranykorona (K) tiszta jövedelemmel,⁴⁰ egy évvel később pedig a Kuncsorba határában lévő, 15 kh 1558 n.öl, 286.44 K tiszta jövedelmű, maradék ingatlant is.⁴¹

³⁶ Az egyházi adó százalékos vagyonadóból és tételes személyadóból tevődött össze: ez 10%-os vagyon- (ház, föld és kereseti) és 5 Ft személyi adót jelentett. 1947-ig az egyházi adót a községi adókhoz kapcsoltan határozták meg és szedték be, ekkor azonban az egyházi adó közadóként való beszedése megszűnt, és az egyházak adóbeszedők, pénzbeszedők révén, házról házra járva szedték az addig központilag beszedett összeget. Ez az adómorál további csökkenéséhez vezetett — jó esetben az egyházfenntartói járulékként előírányzott összeg fele folyt csak be az év végéig. P. SZÁSZFALVI 2018: 236. Ehhez kapcsolódik a kuláküldözések és a téjesztetés következtében drasztikusan lecsökkent adófizető egyháztagok száma is.

³⁷ Presbiteri jgyzkv., 1947. január 19. Az iskolák sorsát illetően a napirendi pontot felvető Ábrahám Sándor mint-ha megsejtette volna, mi fog következni: „A tanítói földi javadalmak címén 1946. szeptember 1-jétől havi 2027 Ft-ot kellene befizetni az illetményhivatalhoz, eddig azonban mindössze egy havi járulékot sikerült törleszteni. Félő, hogy egyszer az állam beszünteti a fizetések előlegezését vagy egyenesen felhívja presbitériumot az iskoláink átadására.”

³⁸ Presbiteri jgyzkv., 1948. szeptember 8. Az inflációs hullámok tapasztalata alapján leszűrhetette a gyülekezet, hogy a tőkegyűjtés hiábavaló, mert az összegyűjtött tőke bármikor elértéktelenedhet.

³⁹ Egyházlátogatási jgyzkv. 815/1949., 1949. október 14.

⁴⁰ Presbiteri jgyzkv., 1950. január 29.

⁴¹ Presbiteri jgyzkv., 1951. január 28.

1. táblázat. Az egyházi bevételek és kiadások 1948/49. és 1951/52. évre (Ft)

	1948/49.	1951/52.
Bevétel összesen	105.417.06	72.686.00
Perselypénz	1.606.72	2.932.04
Egyházi adó	69.761.82	27.560.39
Haszonbér	16.951.00	4.053.20
Adomány	315.00	–
Egyéb	16.781.82	38.140.11
Kiadás összesen	83.221.00	62.657.61
Személyi	29.638.40	30.285.33
Épületkarbantartás	452.30	1.368.00
Missziói és szeretetmunka	184.28	1.973.67
Iskolai	12.871.78	–
Egyéb	40.074.71	29.030.61

Forrás: P. SZÁSZFALVI 2018: 232.

Ami a házingatlanokat illeti, a Kossuth Lajos utcai három üzlethelyiség, valamint a Petőfi tér 6. szám alatti bazárépület házingatlanát 1952-ben vették állami tulajdonba.⁴² Ugyanazon iktatószám alatti értesítésében közölte a Városi Tanács VB, hogy a Kálvin utcai kántori lakást is az állam tulajdonába vette.⁴³ Ekkorra az egyházi adórendszer már egy éve átállt az önkéntes egyházfenntartói járulékok fizetésére. A számadási kiadási tételeket megvizsgálva az látható (1. táblázat), hogy a legtöbbet az egyházi tisztviselők javadalmazására, a személyi kiadásokra fordították amellet, hogy az adóhátralékok is egyre nőttek, és az egyházi bevétel nagy részét ezek emésztették fel.⁴⁴

Szociológiai-tapasztalattörténeti szint

A presbitérium a frontátvonulást a szomszédos nagykunsági városok gyülekezeteihez képest szerencsésen vészelte át. Az 1944. október 7-én, a harcok elől elmenekült 94 regisztrált személyből hét presbiter távozott a családjával, ugyanakkor az október 8. – november 11. közötti harcok során elhunyt 37 áldozatból is csak négyen voltak képviselő-testületi tagok. A közösségi autonómia és önszerveződés képességére mutat rá Vajda Sándor tanító és Kapás Rezső

⁴² 1952. évi 4. tvr. az egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről, 1. § 1. bekezdésének a, pontja alapján „A jelen törvényerejű rendelettel összes alkatrészeikkel és tartozékaikkal együtt állami tulajdonba vétetnek: mindazok a magántulajdonban álló házingatlanok (lakóházak, villák, öröklakások, üzletházak, üzemházak, raktárak stb.), amelyeket, vagy amelyeknek egyes részeit bérbeadás útján hasznosítják”, lásd https://jogkodox.hu/jsz/1952_4_tvr_1868658 (letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

⁴³ Presbiteri jgyzkv., 1953. szeptember 20.

⁴⁴ Presbiteri jgyzkv., 1952. december 22. A kutatás időhatárát ugyan meghaladja, de sokatmondó körülmény, hogy a lelkészi javadalomért járó kárpótlást, a két lelkipásztor részére megállapított, összesen 188 q 55 kg búza árának megfelelő 15 084 Ft-ot az állam által folyósított részletekből 1963-ra tudta az egyházközség kifizetni.

vallásoktató lelkész kezdeményezése, akik a harcokat követően az orosz katonai parancsnoksággal egyeztetve megszervezték a polgárőrséget.⁴⁵ Mivel akkoriban a rendes, negyedévente tartandó gyűlésekre semmi esély nem kínálkozott — pedig az 1934 óta szolgáló rendes presbiterek, illetve az 1942-ben választott tanító presbiterek megbízása is rég lejárt⁴⁶ —, a presbitérium a tisztújítást csak a harcok után egy évvel tudta megtartani.⁴⁷

Ugyanakkor a helyi közigazgatás szovjetizálásának a jegyében a Magyar Kommunista Párt a városi Nemzeti Bizottságon keresztül már az „átmeneti időszakban” is igyekezett kihasználni a presbitérium belső konfliktusait, melyek elsősorban a háborút követő gazdasági válsággal, másodsorban pedig a tanyakörzet lelkipásztorának a lelkészelnökkel való konfliktusával függtek össze. Börzsönyi József tanyai lelkészként — szerződéses díjlevele szerint — nem részesülhetett földjavadalomban, ráadásul a tanyai lelkigondozói feladataiból fakadóan nem tarthatott vasárnapi istentiszteleteket, amit szemmel láthatóan régóta szeretett volna. Börzsönyi tagadta, hogy a Nemzeti Bizottsághoz fordult volna, ellenben nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a személyével szolidáris tanyai hívek közül megtehetette valaki. A presbitériumot, s főleg Czirják Gézát mélyen sértette az eset, s végül az egyházmegyei főhatósághoz fordultak.⁴⁸ A konfliktus majd egy évig húzódott, ami végül Börzsönyi lemondásával és a gyülekezetből való távozásával végződött.⁴⁹

Az egyházi iskolák államosítását követő időszak eseményei viszont már konkrétan a vidéki egyházközségek szovjetizálási kísérletének tekinthetők.⁵⁰ Ennek hatásos eszközeit jelentették a megemelkedő adóterhek, az irreális beszolgáltatási kötelezettségek és az egyes presbiterekkel szembeni fizikai erőszak. Mindezek ellenére a soron lévő egyházlátogatás alkalmával közölték a presbitériummal Gaál István esperes feddését, mivel a túrkevei egyházközség az egyházkerületi elnökségnek az Országos Református Szeretetszövetség intézményi anyagi tá-

⁴⁵ SZABADI 2016: 122–124. Karcagon például az egyházközség 254 000 pengő kárt és 15 halálos áldozatot könyvelhetett el, lásd SZABADI 2016: 36–39.

⁴⁶ Törvénykönyv 1933: 33–36. I tc. 66. §. A lelkészelnök és világi főgondnok által vezetett, választott világi egyháztagokból álló képviselő-testület rendkívül széles körű feladatai közül az adott időszakban a legfontosabbak: a hívek vallásos és erkölcsi életére vigyázni, a gyülekezet vallásgyakorlásának rendszerességét biztosítani és egyházfegyelmet gyakorolni, missziói munkát végezni, a gyermekek hitoktatását biztosítani, az egyháztagok szociális és gazdasági életét felügyelni, az egyházközség iskolájának törvényes szabadságát felügyelni, az egyházközség ingó és ingatlan javait kezelni és kamatoztatni.

⁴⁷ Presbiteri jgyzkv., 1945. november 18.

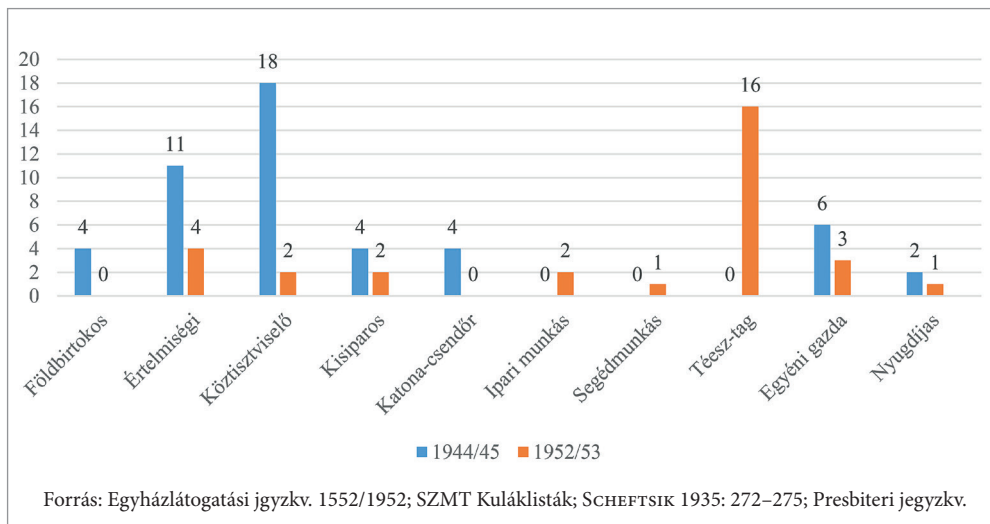
⁴⁸ Presbiteri jgyzkv., 1946. augusztus 25. Nemzeti bizottság 222/1946. sz. átirata: „Túrkevei református egyház tanácsának! Túrkeve. A Túrkevei Nemzeti Bizottságnak tudomására jutott az a visszás állapot, amely a túrkevei református egyháznál fenn áll Börzsönyi József lelkésszel szemben. Nemzeti Bizottság nem kíván beavatkozni a református egyház belügyeibe, de azt elvárja, hogy éppen az egyház ne szolgáltatson rossz példát a szeretetlenség, az egyenetlenség és a kapzsiság terén. Börzsönyi Józsefet mint tiszta demokratikus érzelmű embert ismerte meg a Nemzeti Bizottság akkor, amikor a hadifoglyok ügyét oly nagy buzgalommal elvállalta és mégis, ha ilyen munkájú embert az egyház szinte kiközösít magából, furcsa fényben tűnik fel a szeretet hirdető egyház. Nemzeti Bizottság kifejezetten kívánja, hogy Börzsönyi József az egyházi munkában, így a vasárnapi prédikálásokban is vegye ki a részét és kívánja, hogy az egyenetlen kérdést szüntesse meg. Amennyiben ezen kérés a Nemzeti Bizottságnak nem találna kellő megértésre a református egyház részéről kénytelen lesz Nemzeti Bizottság felső hatósághoz fordulni, mert a lelki megbékélés szempontjából szükségesnek tartja. Túrkeve, 1946. augusztus 3. F. Tóth István jegyző, Szendrey Géza elnök.”

⁴⁹ Presbiteri jgyzkv., 1947. július 13.

⁵⁰ MDP Szolnok megyei pb. jgyzkv., 1948. december 28. Szóbeli tájékoztató kül- és belpolitikai kérdésekről. „Egyházközségekből, ami általában a kulák parasztság befolyása alatt áll, kiszorítsuk a kulák, reakciós elemeket és teljes egészében demokratizáljuk az egyházközségeket. Széjjelverjük az egyházi reakció táborát, mint Nagy Ferenc, Kovács Béla [kiszagdapárti politikusok] esetében. Azt mondjuk, ez az akció nem vallás ellen, hanem a megegyezést tagadó egyházi reakció ellen irányult.”

mogatására felhívó körlevelére semmit nem küldött.⁵¹ A vidéki gyülekezetek kiszolgáltatottságát végül Erdei Ferenc földművelésügyi miniszter 1951. április 25-i egyházkerületi világi főgondnoki kinevezése tette teljessé. Erdei székfoglaló beszédében leszögezte, hogy

„az egyház nem maradhat a nagygazdák egyháza és a főgondnok nem vállalhatja magára az egykori birtokosok és a mostani kulákok⁵² sérelmeinek intézését.”⁵³

1. ábra. A türkevei egyházközség presbitériumának társadalmi megoszlása, 1944–1953

Az 1. ábra adataiból látható a földindulás időszakának legjelentősebb (egyházi) társadalomtörténeti hatása. A presbitérium tagságában több évszázadra visszamenőleg helyet foglaló városi birtokos és értelmiségi elit a Túrkeve viszonylatában mindent eldöntő első kollektivizálási hullám idejére jóformán teljesen kikopott. Némiképp „optimistább értelmezés”, hogy ugyanakkor a képviselő-testületen belül döntési helyzetbe kerültek a gyülekezet hagyományos bázisát jelentő földműves rétegek. Sőt a téesztagság sem járt feltétlenül kéz a kézben az elvállaltalanodással. Érdekes ugyanakkor a kortárs szemtanúk megélése, akik — vagy inkább presbiter szüleik — a presbitérium tagságán belül vezető szerephez jutó téeszagronómus személyében a „kommunisták egyházba való beépülését” látták.⁵⁴ Végül, több mint harmincéves lelkipásztori szolgálat után Czirják Géza és Tóth Lajos lelkészek is lemondtak tisztségükről.⁵⁵ Ezzel az egyházközség életében új korszak kezdődött.

⁵¹ Egyházlátogatási jgyzkv. 815/1949., 1949. október 14. A hivatalosan a 25 kh 350 K jövedelemmel bíró gazdákat sújtó „kulákadó” holdanként fizetendő összege ekkor még 186 Ft volt, de 1950-re ez az ár felment 245, 1951-re pedig 568 Ft-ra. Ö. Kovács 2012: 110.

⁵² Egyházlátogatási jgyzkv. 1552/1952; SZMT Kuláklísták: Ábrahám Sándor világi gondnok 35 kh 1117 n.öl, 242 aranykorona, 2 ló, 4 szarvasmarha, 21 sertés, 11 juh, 3 eke; Sugár Lajos presbiter 31 kh 239 aranykorona, 3 szarvasmarha; Gyarmati János presbiter 22 kh 279 n.öl, 371 aranykorona, 2 szarvasmarha, 10 sertés; Maksai Péter presbiter 23 kh 372 aranykorona, 2 ló, 2 szarvasmarha, 2 sertés. Az akkor 34 tagú presbitériumból 6 értelmiségi (1 mérnök, 1 ügyvéd, 1 iskolaigazgató, 3 tanár), 2 ipari munkás, 1 segédmunkás, 16 tszcs-tag, 8 egyéni parasztag, 1 nyugdíjas.

⁵³ TIBORI 1995: 237–238.

⁵⁴ SZ. I. 1938, Nő. és Cs. R. 1940, Nő. Az interjút készítette: Sulák Péter, 2024. október 30.

⁵⁵ Presbiteri jgyzkv., 1952. augusztus 18.

Összegzés

A tanulmányban a Túrkevei Református Egyházközség gyülekezettörténetén keresztül a Rákosi-korszakbeli egyház- és társadalompolitika gyakorlatába nyújtottam betekintést, különös figyelmet fordítva misszióstevékenység-jellegére, a gazdasági megszorításokra adott válaszleépésekre, valamint a sorskérdésekkel kapcsolatos döntési lehetőségekre. Céлом volt egyúttal az egyes vizsgálati szinterek további kutatásainak ösztönzése is. A vizsgálatból kiderül, hogy a lelkigondozói munkát a frontátvonulás nem, de az azt követő infláció súlyosan akadályozta. Az egyházközség a háborút és a földosztásokat enyhe anyagi károkkal vészelte át. Később azonban az infláció, a haszonbérletek, alapítványi földek és iskolák elvesztése, valamint az egyházi adó megszűnése komoly anyagi kihívást jelentett, melyet a gyülekezet mozgósításával igyekeztek kompenzálni. 1950-re azonban — nem utolsósorban a kibontakozó kulákküldözés következtében — a mozgósítható tartalékok kimerültek, így a továbbiakban már csak a legszükségesebb személyi kiadások fedezésére szorítkoztak.

Túrkeve a Nagyikunság agrárcentruma volt, s az egyházközségi képviselő-testület javát is a helyi elit és — kisebb mértékben — a módos gazdák adták. A szovjetizálás részeként a testület már a háború után próbálták megosztani a belső konfliktusok mélyítésével. A testület társadalmi bázisát végül a presbitériumok „demokratizálása” s az egyházvezetés ehhez való asszisztálása szinte teljesen lecserélte. A folyamat a háború végétől az első kollektivizálási hullám végéig zajlott, s a téveszélit megjelenése csak növelte a gyülekezet kiszolgáltatottságát és bizalmatlanságát, melynek napjainkig tartó hatásai vannak.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MDP Szolnok megyei pb. jgyzkv.

Az MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága (1954-től Végrehajtó Bizottsága) üléseinek jegyzőkönyvei, 1948–1956. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/partiratok_jnszml_mdp_vb/ — utolsó letöltés: 2025. 03. 10. 9. ó. e. MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülése, 1948. december 28.

SZMT Kulákklisták

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykuns-Szolnok Vármegyei Levéltára (A továbbiakban: MNL JNSzVL)

XXIII. 5. c. Szolnok Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztályának Iratai. Számnélküli Iratok, 1950-1990. (90. d.) Kulákklisták, 1950-1953.

SZMT Mez.gazd. Oszt. ir.

MNL JNSzVL XXIII. 10. c. (11. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai. Földbirtokrendezési Csoport iratai (1950–1961). 42157/1950. A túrkevei ref. egyházközség ingatlanfelajánlása. Túrkeve, 1950. január 31.

Túrkevei földig. biz. ir.

MNL JNSzVL XVII. 575. (37. d.) Városi földigénylő bizottságok iratai. Túrkeve földigénylő bizottságának iratai (1945–1947) 301/1945. Református egyházi népiskola részére gyakorlóterület igénylése. Túrkeve, 1945. szeptember 28.

Földhivatali ir.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL) XIX-K-11-a (365. d.) Országos Földhivatal iratai. Általános iratok (1945-1950). Kimutatás a föld-reform során igénybe vett és meghagyott ingatlanokról. Szolnok megye (1948).

Egyházlátogatási jgzykv.

Tiszántúli Református Egyházkerület Kollégiumi Levéltára (A továbbiakban: TtREL) I.33.c.

(21. d.) Nagykunsági Egyházmegye iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (1943–1947).

116/1946. Czirják Géza lelkész jelentése az egyházközség 1945. évi életéről. Túrkeve, 1946; július 31.

(22. d.) (1948–1952). 815/1949. Czirják Géza lelkész jelentése az egyházközség 1948/49. évi életéről. Túrkeve, 1949. október 14.

1552/1952. Czirják Géza lelkész jelentése az egyházközség 1951/52. évi életéről. Túrkeve, 1952. szeptember 12.

9216/1953. Czirják Géza lelkész jelentése az egyházközség 1952/53. évi életéről. Túrkeve, 1953. szeptember 20.

Gazdasági biz. jgzykv.

Túrkevei Református Egyházközség gazdasági bizottságának jegyzőkönyvei (1939–1959).

Missziói biz. jgzykv.

Túrkevei Református Egyházközség missziói bizottságának jegyzőkönyvei (1939–1959).

Presbiteri jgzykv.

Túrkevei Református Egyházközség presbiteri jegyzőkönyvei (1943–1966).

INTERJÚK

SZ. I. 1938, Nő.

Cs. R. 1940, Nő.

ONLINE LEXIKONOK

600/1945. M. E. sz. rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1945/?pg=92&layout=s

(letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

6650/1945. M. E. sz. rendelet az általános iskola szervezése tárgyában, https://jogkodex.hu/jsz/1945_6650_me_rendelet_3101079 (letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

1952. évi 4. tvr. az egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről, https://jogkodex.hu/jsz/1952_4_tvr_1868658 (letöltés ideje: 2025. 03. 11.)

KIADOTT FORRÁSOK

CSEH Géza — SZABÓ László

- 1989 Túrkeve. In TÓTH Tibor (szerk.): *Adatok Szolnok megye történetéből II.* Szolnok: Szolnok Megyei Levéltár, 781–810.

NÉPSZÁMLÁLÁS

- 1949 KEPECS József (szerk.): *1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

ÖTVÖS László (szerk.)

- 1996 *A Nagykunsági Református Egyházmegye története. Az egyházi élet hétköznapijai.* Kunmadaras: Nagykunsági Református Egyházmegye.

SCHEFTSIK György

- 1935 SCHEFTSIK György (szerk.): *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene.* Pécs: Kalotai László.

SZABADI István

- 2016 SZABADI István (szerk.): *Krisztusban nyert erő II. A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945).* Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára — Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány.

TÖRVÉNYKÖNYV

- 1933 *A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt negyedik budapesti országos zsinat által alkotott kilenc törvénycikk.* Budapest: A Magyarországi Református Egyház Hivatalos Kiadványa.

SZAKIRODALOM

BOGÁRDI Szabó István

- 1995 *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között.* Debrecen: Ethnica Kiadó.

BOLGÁR Dániel

- 2008 *A kulák érthető arca.* In HORVÁTH Sándor (szerk.): *Minden napok Rákosi és Kádár korában.* Budapest: Nyitott Könyvműhely, 50–93.

COLIJN, Jos

- 1992 GYÖRI L. János (ford.): „Kicsoda ellenünk?” *Törésvonalak a második világháború utáni magyar református egyház- és teológiatörténetben.* Kiskunfélegyháza: KEPE.

ERDŐS Kristóf

- 2019 „...a kereszténység nem haladás-ellenes dolog, nem a kapitalizmus ötödik hadoszlopa...” A pasaréti református gyülekezet mindennapjai és ünnepei a diktatúrában (1956–1963). In KISS Réka — LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem.* (Reformáció Öröksége Könyvek 1.) Budapest: L'Harmattan — Károli Gáspár Református Egyetem Egyház- és Társadalomkutató Intézetének Reformáció Öröksége Műhelye — Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 221–238.

FALUSI Norbert

- 2020 Református hitoktatás az ateista államban. Kecskemét és vidéke az 1950-es években. In KISS Réka — LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2019. Hagyomány, Identitás, Történelem*. (Reformáció Öröksége Könyvek 3/2.) Budapest: L'Harmattan — Károli Gáspár Református Egyetem Egyház- és Társadalomkutató Intézetének Reformáció Öröksége Műhelye — Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 213–238.

GOMBOS Gyula

- 1992 *A történelem balján*, II. Budapest: Püski Kiadó Kft.

KÓNYA István

- 1988 *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KÖBEL Szilvia

- 2005 *„Oszd meg, és uralkodj!” A pártállam és az egyházak. Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*. Budapest: Rejtjel Kiadó.

LADÁNYI Sándor

- 1999 Változatos történeti áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról. In BARCZA József — DIENES Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története. Tanulmányok*. (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Kiadványai 4.) Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája.

LÁNYI Gábor

- 2019 Az esettanulmány módszerének megközelítési módjai az 1950-es évek református gyülekezettörténet-írásában a Szigetszentmiklósi Református Egyházközség példáján keresztül. In KOLUMBÁN József (szerk.): *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok*. Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 432–446.

NAGY Károly Zsolt

- 2015 „Amit az evangélium ígér, azt váltsa valóra a demokrácia.” A társadalmi változások teológiai reflexiói és a belső nyilvánosság nyelvének átalakulása a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1948 között. In CSIKÓS Gábor — KISS Réka — Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Váltóállítást. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. (Magyar Vidék a 20. Században 1.) Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont — Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 425–476.

Ö. KOVÁCS József

- 2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület.

PAP László

- 1992 *Tíz év és ami utána következett 1945–1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez.* Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

P. SZÁSZFALVI Márta

- 2018 A református egyházi vagyon államosítása és visszaigénylése a Nagykunságban. In ÖRSI Julianna (szerk.): *A Nagykunság földje és népe.* Szolnok–Túrkeve: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület — Túrkevei Kulturális Egyesület, 231–247.

RIGÓ Róbert

- 2019 Kettős szorításban. A Bácskiskunsági Református Egyházmegye szerepe a kollektivizálásban (1952–1960). In KISS Réka — LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem.* (Reformáció Öröksége Könyvek 1.) Budapest: L'Harmattan — Károli Gáspár Református Egyetem Egyház- és Társadalomkutató Intézetének Reformáció Öröksége Műhelye — Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 295–312.
- 2020 Lelkészek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában. In KISS Réka — LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2019. Hagyomány, Identitás, Történelem.* (Reformáció Öröksége Könyvek 3/2.) Budapest: L'Harmattan — Károli Gáspár Református Egyetem Egyház- és Társadalomkutató Intézetének Reformáció Öröksége Műhelye — Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 165–198.

SZABÓ Bence

- 2020 Az Állami Egyházügyi Hivatal működése Bács-Kiskun megye területén, az 1950-es évek első felében. In KISS Réka — LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2019. Hagyomány, Identitás, Történelem.* (Reformáció Öröksége Könyvek 3/2.) Budapest: L'Harmattan — Károli Gáspár Református Egyetem Egyház- és Társadalomkutató Intézetének Reformáció Öröksége Műhelye — Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 259–276.

TIBORI János

- 1995 *A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1944–1957.* (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetek 34.) Debrecen.

URBÁN János

- 2002 Túrkeve termelőszövetkezeti várossá válása a dokumentumok tükrében. *Jászkunság* 48/2, 71–77.

*An insight into the life and death issues of the Reformed Parish of Túrkeve
period of radical social transformation (1944–1953)*

This paper offers a microhistorical perspective on the social history of the congregation of Túrkeve in the context of the unfolding communist dictatorship's church and social policies. The town of Túrkeve was a key area of forced agricultural collectivisation — it was declared Hungary's first „cooperative town” on the 18th February, 1951. The sites of investigation of the congregations' history in the period between the Second World War and the First Wave of Forced Collectivization are the congregation's faith-life-missionary activities, the stages of — and responses to — the loss of economic space, and the transformation of the presbytery's social base. In the transforming ecclesial public sphere, the post-war inflation, the loss of schools and the remaining church-owned lands were severe obstacles to pastoral care work. These processes, with the persecution of the wealthy peasantry — labelled „kulaks” — and the end of the town's collectivisation — permanently changed the social composition of the parish council.